

УДК 316.722(476)“18”

Парадыгмы сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства першай паловы XIX ст.

Жылко У. А.

Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў», Мінск

У артыкуле разглядаюцца парадыгмы сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства першай паловы XIX ст. Аўтарам падкрэсліваецца мэтазгоднасць вылучэння ў якасці прызвы аналізу сацыякультурнай сітуацыі разглядаемага перыяду катэгорыі «культурнай парадыгмы», формай выяўлення якой выступае катэгорыя стылю. Непасрэднымі аб'ектамі даследчыцкага аналізу выступаюць асветніцкая і рамантычная культурныя парадыгмы развіцця беларускага грамадства першай паловы XIX ст., а менавіта іх светапоглядны, суб'ектны, каштоўнасны і сімвалічны структурныя складнікі. Адзначаецца невыразнасць межаў паміж рознымі з'явамі не толькі эстэтычнага, але і мастацкага, ідэйнага характару за кошт накладвання адзін на аднаго сацыяльных і культурных фактараў розных парадыгмальных накірункаў. У кантэксце культуралагічнага асэнсавання гістарычнага перыяду першай палова XIX ст. выступае як перыяд выяўлення і суіснавання адметнасцей асветніцкай і рамантычнай культурных парадыгм.

Ключавыя словы: культурная парадыгма, сацыякультурная сітуацыя, стыль, асветніцкая парадыгма сацыякультурнага развіцця грамадства, рамантычная парадыгма.

(Искусство и культура. — 2013. — № 2(10). — С. 97-108)

Paradigms of the Cultural and Social Development of the Belarusian Society in the First Half of the XIX-th Century

Zhilko U. A.

Educational establishment «Belarusian State University of Culture and Arts», Minsk

The article deals with the paradigms of social and cultural development of the Belarusian society in the first half of the XIX-th century. The author emphasizes the usefulness of nominating the category of «cultural paradigm» as a prism of analysis of social and cultural situation of this period. The direct objects of the research are the analysis of the paradigm of the Enlightenment and the paradigm of the romanticism of the then Belarusian culture in the first half of XIX century which were reflected in their worldview, subjective, value and symbolic structural components. Blurring of boundaries between different aesthetic artistic and ideological phenomena are marked through coexistence of social and cultural factors of different paradigmatic directions. In the context of cultural understanding of the historical period the first half of the XIX-th century serves as a period of coexistence of the Enlightenment and the romanticism as the cultural paradigms.

Key words: cultural paradigm, social and cultural situation, the style, the Enlightenment cultural paradigm of social development, the romantic paradigm.

(Art and Culture. — 2013. — № 2(10). — P. 97-108)

У гісторыі культуры кожнага народа можна вылучыць неадназначныя і шматаспектныя ў сваёй аснове перыяды сацыякультурнага развіцця, якія характарызуюцца надзвычайнай ускладненасцю сацыяльнай і культурнай сітуацыі і ў той

жа час адыгрываюць вызначальную ролю ў культуратворчым працэсе. Перыпетыі гістарычнага лёсу беларускага народа дазваляюць выявіць у культуры Беларусі падобны адмысловы перыяд, у якасці якога выразна выступае XIX ст.

Адрас для карэспандэнцыі: e-mail: uliana915@mail.ru – У. А. Жылко

Цікавасць аўтара да абранага перыяду тлумачыцца яго неадназначнасцю ў трактоўцы культурных феноменаў, што абумоўлена найперш рысамі полікультурнасці і полікантэкстуальнасці, уласцівымі для сацыякультурнага развіцця тагачаснага грамадства, калі адзін і той жа культурны тэкст, праект, суб'ект функцыянаваў у некалькіх культурных прасторах. Канец XVIII – пачатак XIX ст. у гісторыі культуры беларускіх земляў можна ахарактарызаваць як пераходны перыяд. Вызначальную ролю пераходных перыядаў у гісторыка-культурным працэсе неаднаразова падкрэсліваў у сваіх працах М. С. Каган, адзначаючы, што менавіта пры іх вывучэнні найбольш яскрава праяўляецца адрозненне культуры ад іншых бакоў жыцця чалавецтва [1, с. 137–138]. Сапраўды, сфера культуры як адна з найважнейшых частак быцця ва ўсіх сваіх праявах найбольш яскрава адлюстроўвае змены эпохі.

Не ў апошнюю чаргу актуальнасць абранай тэмы абумоўлена недастатковай тэарэтычнай абгрунтаванасцю адметнасцей дадзенага перыяду менавіта ў культуралагічным аспекце. На сённяшні час існуе шэраг работ вузкасפעцыфічнага характару, прысвечаных даследаванню таго ці іншага абранага культурнага матэрыялу ў межах дадзенага культурна-гістарычнага феномена (літаратуразнаўчы: П. Васючэнка, В. Каваленка, К. Лецка, М. Тычына, мастацтвазнаўчы: Л. Дробаў, Б. Лазука, філасофскі: Э. Дарашэвіч, У. Конан, гістарычны: С. Куль-Сельверстава, А. Смалянчук), аднак адсутнічае цэласнае грунтоўнае культуралагічнае даследаванне шматграннага перыяду XIX ст.

Мэта артыкула – аналіз парадыгмы сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства пачатку XIX ст. як вызначальнага перыяду ў дачыненні да вызначэння шляхоў далейшага развіцця беларускай культуры.

Культурная парадыгма развіцця беларускага грамадства як прызма аналізу гісторыка-культурнага перыяду пачатку XIX ст. Супярэчлівы характар сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства XIX ст. найперш абумоўлены збегам гістарычных варункаў, які і з'яўляецца першапрычынай зменаў у культурным, палітычным і сацыяльным полі. Культура, па меркаванні

вядомага даследчыка Ю. М. Лотмана, «заўжды звязана з гісторыяй, заўсёды прадугледжвае бесперапыннасць маральнага, інтэлектуальнага, духоўнага жыцця чалавека і грамадства» [2, с. 8].

Вядома, што няспыннае абвастрэнне ўнутраных этнічных і сацыяльных супярэчнасцяў у Рэчы Паспалітай прывяло ў рэшце рэшт да далучэння амаль усёй тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі ў выніку трох падзелаў на мяжы XVIII–XIX стст. Гістарычныя змены дзяржаўнага становішча, безумоўна, паўплывалі на якасную аснову сацыякультурнай сітуацыі, пад якой варта разумець сукупнасць умоў і абставін, што структуруюць сацыяльную прастору з пункту гледжання культурнага прыярытэту і развіваюць у часе культурную дамінанту працэсу грамадскага развіцця. Такім чынам, у якасці вызначальнага элемента беларускай сацыякультурнай сітуацыі XIX ст. выступаюць гістарычна значныя падзеі: далучэнне беларускіх земляў да Расійскай імперыі і, безумоўна, працяглае існаванне ў складзе ўніі, якое таму папярэднічала.

Усё вышэйакрэсленае дазваляе разгледзець абраны перыяд у дынаміцы – як працэс разгортвання айчыннай культуры ў часе і прасторы і ў непарыўнай сувязі з сацыяльнай арганізацыяй, сацыяльнымі пераменамі і ўзрушэннямі, на якія XIX ст. у гісторыі культуры Беларусі надзвычай багатае. Таму падаецца тэарэтычна апраўданым, што ў якасці сістэмаўтваральнага ядра, прызмы аналізу перыяду XIX ст. намі абрана катэгорыя парадыгмы сацыякультурнага развіцця, паколькі для спасціжэння сутнасці эпохі неабходна ўлічваць сацыяльныя і культурныя чыннікі, адзінства культурнага і грамадскага развіцця.

Перш чым звярнуцца да непасрэднага аналізу парадыгмы сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства XIX ст., патрэбна вызначыцца з ключавымі паняццямі, неабходнымі для паспяховага правядзення даследавання. Нас цікавіць найперш азначэнне акрэсленага паняцця парадыгмы сацыякультурнага развіцця грамадства, якое было сінтэзавана намі з канцэпцый Т. Куна [3], Н. Бакач [4] і заключаецца ў разуменні пад дадзенай культуралагічнай катэгоры-

яй сукупнасці тэндэнцый сацыяльнага і культурнага развіцця, рэальнага феномена цэласнасці сацыякультурных адзінак у іх стылёвай сінхроннасці, нейкага інтэгратыўнага прынцыпу, істотнага для культуры, разгледжанай на гарызантальным зрэзе, аднолькава прадстаўленага ва ўсіх «адначасовых» феноменах сацыякультурнай рэчаіснасці і адносна якога дадзеныя з'явы могуць быць растлумачаны як моманты адзінай культурнай цэласнасці [4, с. 9].

Парадыгма сацыякультурнага развіцця грамадства выступае адмысловай матрыцай, якая складаецца з упарадкаваных элементаў культуры. Яна ўключае ў сябе сукупнасць агульнапрызнаных на пэўным гістарычным этапе прадпісанняў для розных сфер чалавечай дзейнасці, якія вызначаюць развіццё гэтых сфер як частак цэлага культурнага ўтварэння. Па сутнасці, гэта тая частка рэальнасці, якая адлюстроўвае своеасаблівае сэнсавое адзінства культуры на канкрэтным часавым прамежку ў непарыўнай сувязі з асаблівасцямі сацыяльнага развіцця дадзенага гістарычнага перыяду, сумарная характарыстыка ўласцівага эпосе ўнутранага адзінства, пячатка якога ляжыць на ўсім, што адбываецца ў дадзены перыяд.

Парадыгма сацыякультурнага развіцця грамадства пэўнай гістарычнай эпохі з'яўляецца фактарам, які дазваляе апасродкавана выявіць ступень уздзеяння культуры на любую чалавечую дзейнасць. Яна з'яўляецца адзінай складанай і дыферэнцыраванай сістэмай, якая ўключае ў сябе ўласцівы толькі ёй стыль мыслення, спосабы калектыўных дзеянняў і лад пачуццяў.

Не даводзіцца спрачацца з тым, што вызначальную ролю ў даследаванні парадыгмы сацыякультурнага развіцця грамадства таго ці іншага перыяду адыгрываюць сацыяльны і культурны бакі ў непасрэдным сваім узаемадзеянні і ўзаемаабумоўленасці, што дае магчымасць цэласнага аналізу культуры ў канкрэтна-гістарычны час. Прычым асноўным фактарам гэтай цэласнасці павінен выступаць не адзін сістэмны элемент культуры (навука, мастацтва, рэлігія, мараль, сацыяльныя адносіны), а сістэмаўтваральны элемент любой культуры, здольны ўпарадкаваць яе існаванне як цэлага і асобных элементаў у тым ліку.

У дачыненні да неабходнасці выяўлення такога элемента мы цалкам падзяляем думку даследчыцы катэгорыі парадыгмы Н. Бакач, якая прапаноўвае ў якасці такога сістэмаўтваральнага ядра вылучыць сэнсавы складнік. Як слушна зазначыў філосаф-экзістэнцыяліст М. Мерло-Панці, улічваючы наша месцазнаходжанне ў гэтым свеце, мы прысуджаны да сэнсаў. Сапраўды, культура сістэматычна складаецца з сэнсаў, якія ў сваю чаргу абумоўліваюць і вызначаюць мысленне і ўчынкі людзей. Сам сэнс можна разумець як адносіны аднаго аб'екта да другога, дзе адным бокам выступае факт свядомасці, другім – або матэрыяльны аб'ект, або аб'ектывізацыя свядомасці ў выглядзе з'явы культуры. Менавіта дзякуючы сэнсам, выражаным праз мову і размеркаваным сярод розных сфераў сацыякультурнай рэальнасці, апошняя збіраецца ў адзінае цэлае і набывае цэласны вобраз. Успрымаючы культуру як сістэму сэнсаў, якія вызначаюць паводзіны і мысленне людзей, як вынік дзеяння законаў сэнсаўтварэння, мы падзяляем пазіцыю Н. Бакач [4], А. Пеліпенка [5] ды іншых даследчыкаў, якія настойваюць на тым, што менавіта праз сэнс неабходна разглядаць мастацтва, навуку, літаратуру, каштоўнасці і жыццёвыя арыенціры чалавека.

Такім чынам, у аснове парадыгмы сацыякультурнага развіцця палягаюць спосабы аб'ектывацыі сэнсаў, што вызначаюць быццё людзей у сацыякультурнай рэальнасці. Самі сэнсы знаходзяць сваё выражэнне ў канкрэтных ідэях, тэндэнцыях, спосабах вырашэння жыццёвых задач, учынках, сацыяльных зрухах і арганізацыях. Па сутнасці, парадыгму сацыякультурнага развіцця грамадства можна акрэсліць як «тэкст» канкрэтнай культурна-гістарычнай эпохі, які ўяўляе сабой сукупнасць сацыякультурных адзінак, аб'яднаных агульным культурным часам, агульным сэнсам, здольнасцю вырашаць канкрэтныя жыццёвыя задачы грамадства як суб'екта сацыякультурнай дзейнасці і асобных яго прадстаўнікоў. Сацыякультурная парадыгма актуалізуе тую або іншую традыцыю, задаючы тым самым на пэўным этапе гістарычнага развіцця культуры і грамадства вядучы спосаб быцця мовы і матэрыяльнага свету, а таксама канкрэтныя ўзоры чалавечай дзейнасці, аб'ектывуючы тым самым вызначальныя сэнсы эпохі.

Структурная характарыстыка культурнай парадыгмы. Сацыякультурная дынаміка беларускага грамадства XIX ст. абумовіла актыўную змену культурных парадыгм у сваіх межах, што было прадыхаваным патрэбамі часу і супярэчлівым характарам дадзенага гістарычнага перыяду ў адносінах да беларускай культуры. Калі гаворка ідзе пра выяўленне сутнасці той ці іншай культурнай з'явы, паўстае пытанне пра яе структуру. Таму для паспяховага вылучэння і аналізу парадыгм беларускага культурнага развіцця XIX ст., што змянялі адна адну і разам з тым дастаткова працяглы час накладваліся адна на адну ў межах беларускай сацыякультурнай сітуацыі XIX ст., неабходна высветліць структурны змест дадзенай культуралагічнай катэгорыі. Культурная парадыгма ўяўляе сабой своеасаблівую «паняццёвую сетку», у якой закладаюцца інтэлектуальны ўзровень, сістэма мыслення, эмацыйны стан, сістэма каштоўнасцей чалавека эпохі, сукупнасць спосабаў вырашэння жыццёва важных задач. Яна ўключае ў сябе разгорнутае ўяўленне пра іерархію сацыяльных сэнсаў, якія вызначаюць паводзіны і мысленне людзей. Паколькі навуковая супольнасць на сённяшні дзень валодае дастатковай колькасцю глыбокіх тэарэтычных напрацовак адносна кампанентнага складу феномена культурнай парадыгмы, мы паспрабавалі на іх аснове вылучыць яе асноўныя складнікі. Узяўшы за аснову структурную характарыстыку культурнай парадыгмы, прапанаваную Н. Бакач у працы «Культурная парадыгма як аб'ект сацыяльна-філасофскага аналізу» [4, с. 10–11], мы можам вылучыць наступныя складнікі дадзенага феномена:

Суб'ектны:

- суб'ект – творца і носьбіт культурнай парадыгмы (гэта канкрэтныя людзі, аб'яднаныя агульнай сацыякультурнай эпохай, адным часам, у якім яны здзяйсняюць сваю культуратворчую дзейнасць);
- падабенства жыцця, лёсу, культурна-гістарычнай місіі дадзеных суб'ектаў, якія знаходзяць сваё выражэнне ў вядучым тыпе адносін падчас рашэння агульных змястоўных задач;
- «духоўныя лідары» эпохі, так званыя вялікія людзі свайго часу, працэс

самаідэнтыфікацыі якіх ізамаформны такому працэсу ў дачыненні да ўсёй эпохі (гэта людзі, якія даюць эпосе магчымасць усведамлення сябе, даюць словы для саманазвы эпохі, фармулююць жыццёва важныя задачы, спосабы вырашэння якіх з'яўляюцца стрыжнем культурнай парадыгмы).

Светапоглядны:

- наяўнасць агульнай сацыякультурнай эмоцыі, агульнага жыццёвага настрою;
- самасвядомасць суб'екта культурнай парадыгмы, звязаная з усведамленнем сэнсу свайго сацыякультурнага існавання, яе светапоглядная аснова.

Каштоўнасці:

- асаблівая каштоўнасць іерархія, сістэма базавых каштоўнасцей для вырашэння жыццёвых задач суб'ектам культурнай парадыгмы.

Сімвалічны:

- агульны для ўсёй эпохі сімвалічны шэраг – набор кодаў, пароляў, ключавых словаў – агульны тып семіятычных адносін;
- парадыгмальныя тэксты, што выступаюць у якасці вядучага міфа эпохі;
- культурны герой эпохі – не столькі рэальны чалавек, колькі вобраз-ідэал, які выступае для эпохі ўзорам стылю жыцця.

Разгледжаныя структурныя зместы катэгорыі культурнай парадыгмы даюць выдатную магчымасць экспліцыраваць распрацаваную структурную сетку на беларускую сацыякультурную сітуацыю абранага намі перыяду пачатку XIX ст. з мэтай выяўлення, сутнаснай характарыстыкі і параўнання тых культурных парадыгм, унутры якіх развівалася тагачаснае грамадства, а таксама дзея высьвятлення прычын парадыгмальных зрухаў і зменаў.

Стыль як механізм самаарганізацыі культурнай цэласнасці. Пачатак XIX ст. у гісторыі беларускай культуры выступае як надзвычай дынамічны ў сацыякультурным плане перыяд – перыяд актыўнай змены ідэйна-мастацкіх кірункаў у параўнанні з папярэдняй эпохай і час суіснавання розных стыляў, што абумоўлена зменай і накладваннем адна на адну культурных парадыгм. У дачыненні да дадзенай думкі цалкам мэтазгоднай падаецца неабходнасць суаднясення і размежавання паняццяў «культурная парадыгма» і «стыль». Цэласнасць той ці іншай

гістарычнай эпохі паўстае не як стылёвае маналітнае ўтварэнне, а як полістылёвая сістэма, дзе кожны стыль выступае ў якасці ўдзельніка ўнутрыкультурнага стылёвага дыялогу. Стылёвая панарама, такім чынам, адкрывае гістарычную сацыякультурную спецыфіку праяўлення адзінства каштоўнасных арыентацый.

Своеасаблівае раскрыццё культурнай парадэгмы гістарычнай эпохі адбываецца менавіта праз стыль. Культурная парадэгма актуалізуе тую ці іншую традыцыю, задаючы тым самым на пэўным этапе развіцця культуры вядучы спосаб бытавання мовы і матэрыяльнага свету, а таксама канкрэтныя ўзоры чалавечай дзейнасці (прадпісанні, нормы, рэгулятывы, спосабы паводзін і вырашэння жыццёва важных задач і г. д.), аб'ектывуючы такім чынам галоўныя сэнсы эпохі. Стыль жа, у сваю чаргу, выступае як спосаб выражэння гэтых узораў у канкрэтнай сферы чалавечай дзейнасці згодна з прадпісаннямі парадэгмы.

Галоўнае прызначэнне стылю ў культуры, паводле Е. Усцюговай, – быць механізмам самаарганізацыі культурнай цэласнасці і адначасова формай, спосабам самаідэнтыфікацыі суб'ектаў культуры [6, с. 39]. Па меркаванні Н. Бакач, «стыль» з'яўляецца менавіта тым паняццем, з дапамогай якога можна апісваць «культурную парадэгму» як феномен сацыякультурнай цэласнасці. Культурная парадэгма, згодна з меркаваннем даследчыцы, ёсць агульнастылёвае адзінства канкрэтнага сацыякультурнага часу, якое звязана з актуальнымі толькі для яго жыццёвымі задачамі і спосабамі іх вырашэння [4, с. 10].

У дачыненні да вышэйсказанага можна зрабіць выснову наконт таго, што, разглядаючы парадэгмы сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства пачатку XIX ст., мы будзем найперш улічваць полістылёвасць абранай культурнай эпохі і арыентавацца на разнастайнасць культурных стыляў як на сродак выяўлення сутнаснай адметнасці той ці іншай культурнай парадэгмы.

Асветніцкая парадэгма сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства пачатку XIX ст. Генетычна першая палова XIX ст. была звязана з папярэдняй эпохай, якая пэўным чынам намеціла накірунак

далейшага сацыякультурнага развіцця Беларусі. Тагачасная беларуская культура развівалася ў перыяд важных гістарычных працэсаў. У выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай, якімі вызначылася ў гісторыі мяжа XVIII–XIX стст., спыніла сваё існаванне адна з буйнейшых дзяржаў Еўропы. Каля трох мільёнаў чалавек, якія пражывалі ў той час на тэрыторыі Беларусі, апынуліся ў складзе Расійскай імперыі. Гэтая падзея, безумоўна, з'яўляецца вызначальнай у сацыяльным жыцці XIX ст., фактычна яна выступае своеасаблівым фундаментам, злучальным элементам тагачаснага сацыякультурнага працэсу. Такім чынам, у сферы сацыяльна-палітычных адносін адбывалася ўмацаванне царскага абсалютысцкага рэжыму Расійскай імперыі на беларускіх землях, што адлюстроўвалася ва ўзмацненні русіфікатарскай палітыкі (русіфікацыя адміністрацыі, землеўладання, адукацыі), ліквідацыі ўніяцтва, адмене правамоцнасці Статута ВКЛ 1588 г., устанаўленні жорсткага паліцэйска-бюракратычнага кантролю ў розных сферах – такімі былі асноўныя фактары, якія вызначалі характар грамадскага жыцця. Безумоўна, акрэслены пералік сацыяльных чыннікаў не мог не ўплываць у той ці іншай ступені на культурную парадэгму таго часу. Таму канец XVIII – пачатак XIX ст. можна лічыць перыядам паступовай змены парадэгмаў сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства, што яскравым чынам адлюстравалася ў зменах ідэйна-мастацкіх накірункаў у параўнанні з папярэдняй эпохай (пераход ад асветніцкай да рамантычнай парадэгмы).

Асветніцтва – агульнаеўрапейскі і сацыяльны культурны рух XVIII ст., накіраваны на перабудову ўсіх сфер грамадскага жыцця на аснове абстрактна сканструяваных прынцыпаў розуму. Асветніцкая філасофія грунтавалася на наступных прынцыпах: рацыяналізму – абвясчэнне розуму субстанцыяльнай асновай быцця, вырашальным фактарам у працэсе пазнання і пераўтварэння прыроды чалавека і грамадства, сацыяльнага аптымізму – вера ў прагрэс навукі і грамадства, у наяўнасць адзіных мэтаў гістарычнага развіцця. На землях Беларусі, як і ў цэлым Рэчы Паспалітай, назіраецца запозненасць працэсу станаўлення і развіцця

асветніцкай філасофіі ў параўнанні з іншымі еўрапейскімі краінамі. Гэта тлумачылася адставаннем сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэчы Паспалітай ў еўрапейскім кантэксце. Позняе Асветніцтва ахоплівае перыяд 1800–1820-х гг. – адбываецца трансфармацыя асветніцкай філасофскай думкі пад уплывам агульнаеўрапейскага крызісу асветніцкай парадигмы і з’яўлення постасветніцкіх і контрасветніцкіх ідэй. Такім чынам, да спецыфічных рыс філасофіі асветніцтва на тэрыторыі Беларусі адносяцца: рэцэптыўны характар у адносінах да заходнееўрапейскай асветніцкай філасофіі (асветніцкія творы на тэрыторыі Беларусі ў значнай ступені ўяўляюць сабой перайманне заходнееўрапейскіх ідэй), кампраміснасць і памяркоўнасць у крытыцы сацыяльнай рэчаіснасці і традыцыйнага рэлігійнага светапогляду [7, с. 51–55].

Нягледзячы на тое, што ў першыя дзесяцігоддзі XIX ст. у свядомасці суб’ектаў беларускай культуры адбываўся паступовы адыход ад эстэтыкі і ідэйнай сутнасці класіцызму, асветніцкая парадигма сацыякультурнага развіцця грамадства тым не менш працягвала адыгрываць вызначальную ролю ў тагачаснай беларускай культуры. У такіх надзвычай неспрыяльных абставінах сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту асветніцкія ідэі набылі характар актуальных і захавалі сваю значнасць. З усяго вышэйакрэсленага вынікае, што пачатак XIX ст. у беларускай культуры характарызуецца цеснай сувяззю з папярэдняй эпохай, што выражаецца ў працягу існавання асветніцкай парадигмы сацыякультурнага развіцця грамадства.

Вызначальным у структурным складзе феномена культурнай парадигмы развіцця грамадства выступае светапоглядны складнік, паколькі менавіта ён адлюстроўвае сутнаснае напаўненне дадзенай катэгорыі. Духоўна-культурная сітуацыя на Беларусі у пачатку XIX ст. характарызуецца працягам існавання і развіцця асветніцкіх ідэй у сацыякультурным працэсе, сярод якіх дамінантай выступае прыярытэт асветы, навукі і розуму, а адсюль – усаўленне чалавека як носьбіта пэўныхразумовыхімаральныхякасцейнезалежна ад яго паходжання. Менавіта імкненне

да разумовага развіцця і ўдасканалення, нягледзячы на цяжасці ў сэнсе абмежаванасці самастойнасці дзяржаўнага існавання, былі стымулам у змаганні і барацьбе за нацыянальнае самавызначэнне, у пераадоленні комплексу непаўнавартасці, у спазнанні і вывучэнні ўласнай адметнасці, якая цалкам адмаўлялася ў тагачасных гістарычных варунках.

Светапоглядная аснова асветніцкай парадигмы атрымала сваю практычную рэалізацыю. У сувязі з гэтым удалым прыкладам выступае дзейнасць у межах Віленскага ўніверсітэта тайных студэнцкіх таварыстваў філаматаў і філарэтаў, прамяністых, якая была накіравана як на разумовае ўдасканаленне яе членаў, так і на значныя поспехі ў галіне мастацкага і навуковага даследавання феномена беларускай культуры.

Дадзеная светапоглядная аснова асветніцкай парадигмы развіцця беларускага грамадства пачатку XIX ст. пэўным чынам вызначае наступны структурны элемент дадзенага феномена – суб’ектны. Суб’ектны складнік асветніцкай культурнай парадигмы прадстаўлены творцамі і носьбітамі культурнай парадигмы, аб’яднанымі агульнай эпохай. Перш-наперш іх вылучае падабенства лёсу і культурна-гістарычнай місіі, выражанай непасрэдна ў культуратворчай дзейнасці і падабенстве спосабаў рэфлексавання і вырашэння агульных парадыгмальна значных задач. Яскравымі прадстаўнікамі асветніцкай культурнай парадигмы з’яўляюцца члены згаданых вышэй тайных студэнцкіх таварыстваў філаматаў (В. Яжоўскі, В. Мілеўскі, Я. Чачот, А. Міцкевіч, Т. Зан, І. Дамейка), філарэтаў, прамяністых. Аднак, нельга не пагадзіцца з І. Бабковым, які сцвярджае, што філаматы знаходзяць сябе ўжо на памежжы Асветніцтва і Рамантызму. У дачыненні да іх можна казаць нават не пра таварыства, а пра цэлую генерацыю дробнай шляхты, якая «не ўбачыла» сябе ў асветніцкім лютэрку і пачала актыўна шукаць новыя шляхі культурнай, сацыяльнай і палітычнай самарэалізацыі [8]. Таму варта ўлічыць, што вышэйпералічаныя суб’екты культуры знаходзяцца на памежжы асветніцкай і рамантычнай парадыгм сацыякультурнага развіцця грамадства.

Аб'яднаныя нацыянальна-асветніцкай мэтай, якая была запатрабавана ў тагачасных культурна-гістарычных абставінах, прадстаўнікі асветніцкай парадыгмы дзейнічалі ў межах адной праграмы: большасць культуратворчых высілкаў была накіравана на разумовае самаўдасканаленне асобы на карысць грамадства з мэтай дзяржаўнага адраджэння былой самастойнасці, а таксама на навуковае даследаванне беларускай культуры і выяўленне яе адметнасцей у параўнанні з суседнімі.

Да суб'ектаў культурнай парадыгмы можна аднесці таксама і «духоўных лідараў» эпохі, рэальных людзей, якія зрабілі важкі ўнёсак у фармуляванне і вырашэнне жыццёва важных задач. Калі для асветніцкай культурнай парадыгмы вызначальнай дамінантай было поруч з разумовым грамадзянскае станаўленне асобы, то адмысловым узорам такога станаўлення суб'ектаў культуры выступае постаць Т. Касцюшкі, які ў свой час здолеў скансалідаваць народ на вызваленчую барацьбу, тым самым распачаўшы шырокі грамадскі рух, нацыянальна-вызваленчую барацьбу, з якой пачалася ўся гісторыя культуры на працягу XIX ст.

Безумоўна, асноўнымі прадуктамі культуратворчай дзейнасці суб'ектаў асветніцкай культурнай парадыгмы (як, прынамсі, і любой іншай) выступаюць мастацкая творчасць і прадукты непасрэднай навукова-даследчыцкай працы, што падкрэслівае адзінства вядучага тыпу дзейнасці падчас вырашэння агульных змястоўных задач, якія выступаюць стрыжнем усёй культурнай парадыгмы. Эстэтыка і мастацкая культура класіцызму ў Беларусі сфарміраваліся ў XVIII стагоддзі, працягвалі развівацца і ў першай палове XIX ст. Менавіта гэты стыльвы накірунак, мастацкі метадаў здолеў адлюстраваць асноўныя сутнасныя адметнасці асветніцкай парадыгмы: у паказе грамадскага быцця, якое вызначае каштоўнасць і змест пэўнай асобы, у класіцыстычным творы цэнніца ўпарадкаванасць, унармаванасць. Нарматыўнасць грамадскіх ідэалаў у класіцызме адпавядае нарматыўнай эстэтыцы творчасці, дзе павінны панаваць норма, узор, арыентацыя на кананічныя сюжэты, рацыяналістычны погляд на мастацкую

творчасць, паводле якога можна спасцігнуць сакрэты паэзіі, музыкі, жывапісу, тэатра шляхам вывучкі [9, с. 14]. Таму да суб'ектаў асветніцкай культурнай парадыгмы варта аднесці і прадстаўнікоў класіцыстычнай традыцыі ў мастацкай творчасці, якія так ці інакш у сваіх творах фармальна і змястоўна адлюстроўвалі ідэйную сутнасць дадзенай парадыгмы. Асноўныя рысы класіцызму (абагульненасць вобраза, зададзенасць ідэі, арыентацыя на гарманічную закончанасць і антычныя ўзоры) уласцівы шэрагу суб'ектаў разглядаемай культурнай парадыгмы: пісьменнікам, якія жылі на Беларусі, але пісалі на польскай (А. Нарушэвіч, Ю. Нямцэвіч, Т. Глінская), рускай (І. Сакольскі), лацінскай (М. Карыцкі), а таксама беларускай (невялікая колькасць узораў класіцыстычных вершаў у Я. Чачота, Я. Баршчэўскага) мовах. У выяўленчым мастацтве традыцыі класіцызму развівалі І. Аляшкевіч у сваіх партрэтах, Ф. Смуглевіч, яны ў сваю чаргу паўплывалі на раннюю творчасць В. Ваньковіча. Асветніцкая філасофія пачатку XIX ст. дэмакратызавала позні класіцызм на Беларусі, Літве і Польшчы, наблізіла яго да айчынных мастацкіх традыцый. Мастацтва выконвала падкрэслена сацыяльную функцыю, адыгрывала значную ролю ў грамадскім і маральным выхаванні асобы.

Калі звярнуцца да разгляду каштоўнасцаў складніка асветніцкай парадыгмы XIX ст., можна сказаць, што іерархію каштоўнасцей узначальваюць каштоўнасці грамадскага характару: розум, грамадзянскі абавязак, фізічная і маральная праца, самаўдасканаленне, дабрачыннасць, грамадская супольнасць, дзяржава, свабода, роўнасць, маральнасць.

Нягледзячы на захаванасць рэштак асветніцкай парадыгмы ў мастацкай творчасці і сацыяльным жыцці на пачатку XIX ст., ва ўсведамленні дзеячаў культуры першых дзесяцігоддзяў дадзенага перыяду адбываецца паступовы адыход ад эстэтыкі класіцызму, які ляжаў у аснове асветніцкай ідэалогіі. Менавіта ў гэты час назіраецца паступовая змена парадыгм сацыякультурнага развіцця грамадства, што было выклікана патрэбамі культурна-гістарычнага развіцця, якія ў сваю чаргу

былі абумоўлены супярэчнасцямі рознага характару.

Рамантычная парадыгма развіцця беларускай культуры пачатку XIX ст. Для паспяховага разумення прычын і характару змен сацыякультурных парадыгм, што назіраюцца на працягу ўсёй айчыннай гісторыі, неабходна ўважліва прааналізаваць характэрныя для пераломных момантаў гісторыі станы сацыякультурнай непаўнаты, грамадска-гістарычнай нестабільнасці, няўстойлівасці, неадпаведнасці сацыяльных прадметаў і культурных значэнняў, што здольны нарадзіць (і ў большасці выпадкаў нараджаюць) глыбокія і часам невырашальныя супярэчнасці. Менавіта дадзеныя сацыякультурныя супярэчнасці і выступаюць у якасці рухаючых прычын культурна-гістарычнага развіцця. Шматлікія з такіх сацыякультурных неадпаведнасцей узнікаюць у выніку «накладвання» адзін на аднаго двух або некалькіх гістарычных этапаў, супярэчлівага суіснавання ў часе і прасторы сацыяльных і культурных з'яваў, якія генетычна ўзыходзяць да розных перыядаў і фазаў развіцця культуры і грамадства.

Безумоўна, не выпадае спрачацца з тым, што на пачатку XIX ст. у гісторыі айчыннай культуры ясрава прасочваецца момант падобнага напластавання менавіта не самога этапа (паколькі эпоха Асветніцтва завяршылася ў XVIII ст.), а ідэйнага зместу (асветніцкія ідэі прысутнічаюць у сацыякультурным развіцці грамадства на пачатку XIX ст.), які пачынае не адпавядаць асаблівасцям сацыяльнага развіцця на дадзеным этапе. Духоўна-культурная сітуацыя на Беларусі на пачатку XIX ст. не вельмі спрыяла развіццю класіцызму з яго ідэалам розуму, які, як высветлілася, не з'яўляецца апошняй вырашальнай інстанцыяй, паколькі ўжо з канца папярэдняга стагоддзя гістарычныя і сацыяльныя варункі прывялі да заняпаду дзяржаўнасці ва ўмовах сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту з боку суседняй імперыі, што не магло не прывесці ў наступны перыяд да змены каштоўнасца-сэнсавых сістэм і стылёвых прынцыпаў культуры (або сацыякультурнай парадыгмы).

Вядучым стылем розных форм духоўнай культуры пачатку XIX ст. становіцца рамантызм. Змест эпохі значна больш разнастайны

і складаны, чым тыя канатацыі, якія змяшчаюцца ў назве. Рамантызм можа разглядацца і аналізавацца як гісторыка-культурная эпоха, як літаратурны (мастацкі) кірунак (стыль) і як інтэлектуальная фармацыя. Спачатку рамантызм афармляецца як стыль у мастацкай культуры, пасля ахоплівае філасофію і грамадска-палітычную думку.

Як вядома, менавіта ў пераломныя моманты гісторыі выкрываюцца ўсе супярэчнасці сацыякультурнага развіцця грамадства з усімі асобнымі момантамі, што ў сваю чаргу цалкам заканамерна прыводзіць да адкрыцця новых перспектыв і накірункаў у гэтым развіцці. Менавіта ў дадзеных умовах і нараджаецца новая рамантычная эпоха, якая здолела пазбавіцца жыццёвых і творчых канонаў, навізаных папярэднім перыядам.

Агульнапрынята лічыць выкрышталізоўванне феномена рамантызму заканамернай з'явай, звязанай найперш з інтэлектуальнай рэакцыяй на ідэалогію Асветніцтва, крытыку і адмаўленне асноўных палажэнняў, якія нібыта перасталі адпавядаць рэчаіснасці і спрыяць паспяховаму вырашэнню лёсавызначальных задач. У гэтым бачыцца асноўная супярэчнасць, якая паслужыла штуршком да змены сацыякультурных парадыгм у гісторыі айчыннай культуры. Тым не менш, у дачыненні да беларускай культуры папярэдняе сцверджанне мае свае нацыянальныя адметнасці, якія заключаюцца ў сувязі беларускага рамантызму з ідэалогіяй асветніцтва, а таксама ў адсутнасці такога непрымірамага антаганізму рамантызму з класіцызмам як праявай асветніцкай парадыгмы, паколькі класіцызм не выкрышталізаваўся ў свой час у асобную эпоху ў развіцці беларускай культуры, а значыць не было чаго «звяргаць», а паколькі ранні беларускі рамантызм не быў завершанай плыню ў культуры, ён спалучаў у сабе рысы шляхецкага асветніцтва, дыдактызму з характэрнай для рамантыкаў арыентацыяй на духоўныя каштоўнасці народа [10, с. 149]. У творчасці Л. Бароўскага, Я. Славацкага намячаецца сінтэз асветніцкага і рамантычнага светапоглядаў, якія развілі далей Я. Чачот, Т. Зан. Найбольш тыповай фігурай ранняга беларускага рамантызму выступае творчая асоба Я. Чачота, для паэзіі якога характэрны адначас-

сова асветніцкі рацыяналізм і дыдактызм і разам з тым імкненне паўплываць на духоўны стан чытача, выклікаць перажыванні, што сведчыць пра наяўнасць выражаных прыкмет сентыменталізму і рамантычнай ідэалізацыі.

Тым не менш, рамантызм, як форма адлюстравання рамантычнай парадэгмы сацыякультурнага развіцця грамадства і класіцызм як форма адлюстравання асветніцкай парадэгмы, увасобленыя ў творчасці суб'ектаў культуры, належаць да альтэрнатыўных ліній развіцця культуры: рамантызм упісваецца ў «ірацыянальна-духоўную» традыцыю. Яна накіравана на адлюстраванне ў мастацкай творчасці духоўнага абсалюта і космасу [11, с. 65]. Класіцызм жа прадстаўляе іншую, супрацьлеглую першай «нарматыўна-рацыяналісцкую» лінію культурнага развіцця.

Для карціны свету суб'ектаў рамантычнай парадэгмы сацыякультурнага развіцця грамадства разглядаемага перыяду характэрны так званы дуалізм у дачыненні да ўспрыняцця рэчаіснасці, праз прызму якога ўспрымаецца, асэнсоўваецца і ацэньваецца рэчаіснасць. Вылучаюцца дзве сферы рэчаіснасці: эмпірычная і духоўная, якія знаходзяцца ў складаных адносінах паміж сабой. Эмпірычная рэчаіснасць пазнаецца з дапамогай пачуццяў і розуму, духоўная – шляхам інтуіцыі. Як тэарэтыкі, так і практыкі рамантычнай плыні важкі акцэнт рабілі менавіта на інтуіцыі як асноўным сродку спасціжэння ўсіх сфер існавання. Асобная свядомасць асобнага чалавека, згодна з іх меркаваннем, не спраўляецца з загадкамі існавання і адмаўляецца ад спробаў рацыянальнага ўсведамлення сутнасці з'яў, што ў выніку прыводзіць да культу ірацыянальнасці, інтуіцыі. Светапогляд суб'екта рамантычнай парадэгмы фактычна валодае дзвюма ісцінамі: рацыянальна ўсведамляемай бачнасцю і інтуітыўна набытым прадчуваннем. Гэта вядзе да магчымасці адначасова і містычнага, і рэальнага тлумачэння быцця.

Акрамя таго, да светапоглядных характарыстык рамантычнай парадэгмы можна аднесці імкненне да ідэалізацыі жыцця. Ідэалы – важкія элементы светапогляду, якія поруч з ідэямі, канцэптуальнымі вобразамі ствараюць пэўную карціну све-

ту і чалавека. Арыентуючыся на ідэалы, чалавек вызначае мэты і задачы жыцця, практычнага пераўтварэння свету і сябе. Найперш гэта назіраецца праз такую рамантычную дамінанту, як супрацьпастаўленне рэальнага і ўяўнага свету. Рэчаіснасць з яе ўтылітарнасцю і бездухоўнасцю адмаўляецца прадстаўнікамі рамантызму, замест яе сцвярджаюць набывае ўяўны свет, «іншасвет», ідэальны свет. Уцёкі ад рэальнасці ў свет уяўленняў цесна звязаны з такой уласцівасцю чалавечага духу, як пачуццё бясконцага, якое па сутнасці з'яўляецца першакрыніцай рамантычнага светаадчування, што абумовіла такую рысу рамантычнага мастацтва, як «імкненне канечнага да бясконцага». Бяскончасць у рамантычнай культурнай парадэгме атаясамліваецца з вечнасцю, вечным звышнатуральным быццём (Богам, абсалютам, тым, што па-за часам). Эпоху рамантызму можна ўвогуле азначаць як эпоху крайняга ідэалізму, падсвядомай цягі яе прадстаўнікоў да свету ідэалаў і спробаў чалавека пераўтварыць змяное жыццё адпаведна з гэтымі ідэаламі.

Адной са спецыфічных сутнасных характарыстык рамантычнай парадэгмы развіцця грамадства і культуры, якая, прынамсі, выразна вылучае яе сярод астатніх, з'яўляецца менавіта адмысловы аксіялагічны комплекс – сукупнасць ідэалаў, каштоўнасцей і каштоўнасных арыентацый. Вышэйадзначаныя светапоглядныя асаблівасці рамантычнай парадэгмы пэўным чынам абумовілі аксіялагічны складнік рамантызму. Рамантычная сістэма каштоўнасцей спалучае ўніверсальныя светапоглядныя ідэі (прыярытэт духоўна-ідэальнага над матэрыяльна-прыземным, супрацьпастаўленне мары і явы, пошукі ідэалу ў мінулым ці будучыні) і нацыянальна адметныя каштоўнасці, якія перадаюць асаблівасці светаўспрымання народа. Рэфлексійная дзейнасць прадстаўнікоў рамантызму, выяўленая ў іх літаратурнай творчасці праз духоўны ідэал, сукупнасць каштоўнасцей і каштоўнасных арыентацый, выразна сарыентавана на сцвярджанне маральна-этычных асноў ідэальнага жыцця, пра што сведчыць каштоўнаснае асэнсаванне такіх катэгорый, як жыццё, праца, Радзіма, мінуўшчына, Бог, прырода, любоў,

прыгажосць і дабрачыннасць. Менавіта рамантыкі адкрылі прыгажосць і вартасць нацыянальных духоўных каштоўнасцей. Многія духоўныя аспекты выяўленых аксіялагем сугучны з сутнаснымі рысамі рамантычнай ідэалогіі, якая праяўляецца ў імкненні да ідэалізацыі, арыентацыі на звышпачуццёвы пачатак, дамінацыі вышэйшых каштоўнасцей і значэнняў перад матэрыяльнымі задавальненнямі.

Поруч з каштоўнасным складнікам рамантычнай парадыгмы сацыякультурнага развіцця грамадства знаходзіцца сімвалічны, які прадстаўлены агульным для эпохі наборам культурных кодаў, пароляў, ключавых словаў. Варта адзначыць, што рамантызм у гэтым дачыненні выступае як адметны ідэйна-мастацкі накірунак, паколькі сімвалічны шэраг у межах рамантычнай парадыгмы выступае не проста ў якасці сродку выразнасці, але як неабходны фактар спасціжэння і тлумачэння рэчаіснасці і існавання чалавека ў ёй. Зварот у культурных тэкстах да фантастыкі, міфалагічных матываў і вобразаў, насычаная сімвалізацыя ў чарговы раз падкрэслівала непрымірымасць з рэальным светам, што дамінавала ў свядомасці прадстаўнікоў рамантызму, а таксама іх імкненне адмежавацца ад яго і існаваць у лепшым за сапраўдны свеце мроі. Таму зусім невыпадкова, што ў сваіх пошуках выйсця прадстаўнікі рамантычнай парадыгмы ў галіне мастацтва часта звярталіся да народнай творчасці ў шырокім сэнсе слова – да фальклору, этнаграфіі, народнай музыкі, якія ў сваю чаргу і сілкавалі мастацкія творы багатай сімволікай. Рамантыкаў цікавілі менавіта першасныя формы пазнання свету, міфалагізацыя і ў цэлым народна-паэтычны погляд на свет, згодна з якім усё існае мае жывую душу, з якой чалавек уступае ў пэўныя сувязі, узаемадзеянне. Увогуле фальклор варта лічыць не проста народнай творчасцю, а народнай культурай, у якой акумуляваны традыцыі, звычаі, спосабы і формы светаўспрымання. Таму менавіта фальклорныя творы сталі парадыгмальнымі тэкстамі эпохі, якія не толькі забяспечвалі суб'ектаў мастацкай творчасці вобразамі і сюжэтамі, а таксама безліччу сімвалаў, на іх падставе таксама фарміраваўся вядучы міф эпохі.

Агульнапрынята лічыць, што менавіта эпоха рамантызму з'яўляецца пачаткам станаўлення нацыі і нацыянальнай культуры (прынамсі, беларускай). Адною са складовых частак дадзенага працэсу было стварэнне нацыянальнага міфа. Складваўся своеасаблівы культурны код, у якім замацоўваліся нацыянальныя каштоўнасці, стэрэатыпы, паколькі адной з базавых сутнасных характарыстык рамантычнай культурнай парадыгмы была ідэалізацыя гістарычнага мінулага, абумоўленая вядучай роляй прынцыпу гістарызму ў рамантычнай традыцыі, то ядром вядучага нацыянальнага міфа было ідэалізаванае ўяўленне аб магутнай, старажытнай, вольнай Літве – Вялікім Княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім. Ідэалізаваны вобраз гістарычнай Літвы выпрацоўвалі ў сваіх творах філарэты і філаматы, найперш А. Міцкевіч, Я. Чачот, Я. Баршчэўскі, М. Кулеша і іншыя. Не знаходзячы апоры ў сучаснасці, разрываючы з ёй натуральныя сувязі з гэтай прычыны, прадстаўнікі рамантычнай парадыгмы ідэалізавалі мінулыя часы, імкнучыся пераўтварыць рэчаіснасць на ўзор мінуўшчыны.

Акрамя ідэалізацыі мінуўшчыны і зараджэння нацыянальнага міфа, эпоха рамантызму стварыла абсалютна новы тып культурнага героя. Беларуская рамантычная традыцыя ў гэтым плане амаль не адрозніваецца ад еўрапейскай: ідэалам, своеасаблівым узорам у светаўспрыманні і ладзе жыцця выступае выключная ў сваёй індывідуальнасці асоба («бясконцы індывідуум», па вызначэнні Ф. Шлегеля), свабодная асоба, якая жыве не розумам, а найперш пачуццямі, фантазіяй, інтуіцыяй. Як ужо было адзначана вышэй, культурны герой ёсць не абавязкова рэальная асоба. Адметнасцю рамантычнай парадыгмы XIX ст. з'яўляецца імкненне акрэсліць у сваіх межах вобраз ідэальнага чалавека, сапраўднасць, ісціннасць быцця якога заключаецца ў існаванні на перакрываванні розных прасторавых і часавых светаў, злучанасці мінулага, цяперашняга і будучыні і праяўленні сябе ў свабодзе выбару асобы, пастаянным руху і росце яе духоўнай існасці.

Да культурных герояў рамантычнай парадыгмы можна аднесці рэальных людзей,

якія зрабілі важкі ўнёсак у фармуляванне і вырашэнне жыццёва важных задач. Калі для рамантычнай культурнай парадыгмы вызначальнай дамінантай было поруч з духоўным нацыянальнае станаўленне асобы, то яскравым прадстаўніком такога станаўлення суб'ектаў культуры выступае постаць Т. Касцюшкі, які ў свой час здолеў скансалідаваць народ на вызваленчую барацьбу, тым самым распачаўшы шырокі грамадскі рух, нацыянальна-вызваленчую барацьбу, з якой была звязана уся гісторыя культуры на працягу XIX ст. Асоба Т. Касцюшкі атрымала мастацкае пераасэнсаванне ў многіх культурных тэкстах тагачасных суб'ектаў мастацкай творчасці (А. Міцкевіч, Я. Дамель).

У межах беларуска-польскай рамантычнай парадыгмы сацыякультурнага развіцця сярод культурных герояў можна выдзеліць Конрада Валенрода, пана Тадэвуша з аднайменных паэм А. Міцкевіча, які не толькі паводле імя, але і паводле поглядаў і перакананняў выглядае прадаўжальнікам справы Т. Касцюшкі. Тадэвуш ідзе ў войска, каб здабываць волю для Бацькаўшчыны са зброяй у руках. Асоба А. Міцкевіча, яго жыццёвы і творчы шлях, багаты на выпрабавальныя падзеі (яго супрацьстаянне з пануючай сістэмай і змаганне за адраджэнне былой магутнасці Радзімы), як і большасці творчых прадстаўнікоў рамантычнай парадыгмы, выступае яскравым прыкладам культурнага героя, асуджанага на выгнанне праз свае перакананні. Менавіта вобраз А. Міцкевіча як рамантычна неўтаймаванай асобы знайшоў сваё выдатнае ўвасабленне ў творы В. Ваньковіча «Міцкевіч на скале Аю-Даг», а таксама ў вершах Я. Чачота.

З гэтага вынікае, што ў асноўным абагулены тып ідэальнай асобы адлюстраваны ў парадыгмальных тэкстах, якія прадстаўлены мастацкай спадчынай суб'ектаў рамантычнай культурнай парадыгмы, якая ў сваю чаргу прадстаўлена разнастайнымі відамі мастацтва. Да суб'ектаў адзначанай культурнай парадыгмы варта аднесці прадстаўнікоў рамантычнай традыцыі ў мастацкай творчасці, якія так ці інакш у сваіх творах адлюстроўвалі ідэйную сутнасць дадзенай парадыгмы. У беларуска-польскім літаратурным працэсе рысы рамантызму ў спалучэнні з традыцыямі класіцызму і сентыменталізму выявіліся ў

першай палове XIX ст. у творчасці А. Міцкевіча, Я. Баршчэўскага, Я. Чачота, В. Дуніна-Марцінкевіча, А. Рыпінскага, У. Сыракомлі, А. Вярты-Дарэўскага, В. Каратынскага.

У сферы выяўленчага мастацтва рамантычная культурная парадыгма ўвасобілася ў творчасці жывапісцаў Я. Дамеля («Вызваленне Касцюшкі з няволі», «Аўтапартрэт», «Партрэт А. Гюнтэра»), В. Ваньковіча («Адам Міцкевіч на скале Аю-Даг»), Я. Сухадольскага, В. Дмахоўскага, І. Хруцкага, М. Андрыёлі, М. Кулешы. У музычным мастацтве ў якасці суб'ектаў рамантычнай парадыгмы выступаюць С. Манюшка, К. Ельскі, А. Меладойскі.

Заклучэнне. Такім чынам, пачатак XIX ст. у гісторыі беларускай культуры – неадназначны і шматаспектны ў сваёй аснове перыяд сацыякультурнага развіцця, які характарызуецца надзвычайнай ускладненасцю сацыяльнай і культурнай сітуацыі і ў той жа час адыгрывае вызначальную ролю ў культуратворчым працэсе. Нягледзячы на захаванасць рэштак асветніцкай парадыгмы ў мастацкай творчасці і сацыяльным жыцці беларусаў на пачатку XIX ст., яна не з'яўлялася дамінуючай у дадзены перыяд: ва ўсведамленні дзеячаў культуры першых дзесяцігоддзяў XIX ст. адбываецца паступовы адыход ад эстэтыкі класіцызму, які ляжаў у аснове асветніцкай ідэалогіі. Менавіта ў гэты час назіраецца паступовая змена парадыгм сацыякультурнага развіцця грамадства з асветніцкай на рамантычную, што было выклікана патрэбамі культурна-гістарычнага развіцця, якія ў сваю чаргу былі абумоўлены сацыяльнымі супярэчнасцямі. Адметнасцю сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства ў пачатку XIX ст. была невыразнасць, стушаванасць межаў паміж рознымі з'явамі не толькі эстэтычнага, але і мастацкага, ідэйнага характару, у той час назіраецца своеасаблівае суіснаванне, накладванне адзін на аднаго сацыяльных і культурных фактараў розных парадыгмальных накірункаў: адначасовае развіццё некалькіх плыняў, іх узаемасувязь, як, напрыклад, узаемасувязь рамантызму з ідэалогіяй класіцызму, што знайшло сваё адлюстраванне ў парадыгмальных тэкстах суб'ектаў культуры. Некаторыя вынікі праведзенага даследавання могуць атрымаць практычнае ўкараненне

ў вучэбных курсах гуманітарных («Беларуская літаратура», «Мастацкая культура Беларусі») і культуралагічных («Тэорыя і гісторыя культуры», «Гісторыя беларускай культуры XIX ст.») дысцыплін.

ЛІТАРАТУРА

1. Каган, М. С. Філасофія культуры / М. С. Каган. – СПб.: «Петраполіс», 1996. – 415 с.
2. Лотман, Ю. М. Беседы о русской культуре / Ю. М. Лотман. – СПб.: «Искусство – СПб.», 1994. – 758 с.
3. Кун, Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
4. Бакач, Н. Б. Культурная парадигма как объект социально-философского анализа: автореф. дис. ... канд. филос. наук / Н. Б. Бакач. – Волгоград, 1998. – 24 с.
5. Петроченко, Н. В. Культурная парадигма как методологическое средство исследования хореографического

искусства: автореф. дис. ... д-ра культурологии / Н. В. Петроченко. – Кемерово, 2005 – 23 с.

6. Устюгова, Е. Н. Стиль и культура: Опыт построения общей теории стиля / Е. Н. Устюгова. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. – 260 с.

7. Бортнік, А. І. Філасофская і грамадска-палітычная думка Беларусі: вучэб.-метадыч. дапаможнік / І. А. Бортнік. – Наваполацк: ПДУ, 2010. – 118 с.

8. Бабкоў, І. Фрагменты гісторыі беларускага мыслення. Позняе Асветніцтва як эпоха думкі. – рэжым доступу: <http://bk.baj.by/lekcyji/litaratura/babkou01-8.htm> [электронны рэсурс]. – дата доступу: 12 чэрвеня 2012.

9. Конан, У. М. Беларуская эстэтыка і мастацкая культура гістарычнай традыцыі і сучаснасць / У. М. Конан. – Мінск: Праўленне таварыства «Веды», 1988. – 23 с.

10. Дорошевич, Э. К. Очерк истории эстетической мысли Белоруссии / Э. К. Дорошевич, В. М. Конон. – М.: Искусство, 1972. – 320 с.

11. Бычков, В. В. Эстетика / В. В. Бычков. – М.: Гардарики, 2005. – 320 с.

Паступіў у рэдакцыю 03.12.2012 г.